

Η Ιδέα του Γενικού Συμφέροντος και η Εύνομη Συνταγματική Πολιτεία – Κοινωνικές Προεκτάσεις στο Σήμερα

Οδυσσέας Κοψιδάς

Σχολή Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Λεωφ.

Δανάης 2, Τ.Κ. 8042, Πάφος, Κύπρος

e-mail: odykopsi@yahoo.gr

Μελπομένη Μαυράκη

Δ.Μ.Π.Σ. Τεχνολογίες της Πληροφορίας και Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση, Ε.Κ.Π.Α.

e-mail: meniamav@hotmail.com

Αντωνία Ξενάκη

Universite Paris Quest Nanterre La Defense U.F.R. Literatures, Langages, Philosophie

e-mail: jenakis@hol.gr

Περίληψη

Το ‘Κοινωνικό Συμβόλαιο’ αποτελεί το γνωστότερο φιλοσοφικό κείμενο του Ζαν Ζακ Ρουσσώ, το οποίο επρόκειτο να επηρεάσει συθέμελα την πνευματική και την πολιτική κίνηση του 18ου αιώνα. Δημοσιεύοντας το 1762 το έργο ‘Κοινωνικό Συμβόλαιο’ ή ‘Αρχές πολιτικού δικαίου’ ο Ρουσσώ, παρουσιάζοντας τη θεωρία του για το κράτος και αναζητώντας το θεμέλιο της πολιτικής κοινωνίας, επιχειρεί να εκθέσει τους όρους μιας σταθερής και δίκαιης πολιτείας, θέτοντας την ελευθερία ως προϋπόθεση του δικαίου και το κοινό αγαθό ως δέον να ισχύει ως νόμος. Κεντρική θέση στην πολιτική του θεωρία κατέχει η έννοια της γενικής βούλησης, η οποία κατατείνει στο γενικό συμφέρον (άλλως στο κοινό αγαθό) και επί της οποίας ερείδεται η ιδέα της εύνομης συνταγματικής πολιτείας. Η γενική βούληση, η οποία απορρέει ως συμφωνία του σώματος με κάθε μέλος του και η οποία πηγάζει από όλους και εφαρμόζεται σε όλους, προσεγγίζεται από τον Ρουσσώ αφαιρετικά και αλγεβρικά, υπό την έννοια ότι δεν αποτελεί ένα άθροισμα ιδιαίτερων βουλήσεων, αλλά ‘άθροισμα διαφορών’, μέσα από τις οποίες καθορίζεται το κοινό συμφέρον. Συμφωνα, με τη χαρακτηριστική διατύπωσή του, ‘αν αφαιρέσετε από τις επιμέρους βουλήσεις τα συν και τα πλην που αλληλοεξουδετερώνονται, θα απομένει ως υπόλοιπο η γενική βούληση’ (Rousseau, 1990: 52). Άλλωστε, αυτό που γενικεύει τη βούληση είναι λιγότερο ο αριθμός των ψήφων και περισσότερο το κοινό συμφέρον που τις ενώνει (Rousseau, 1990: 60 - 61). Καταληκτικά, όπως εύστοχα έχει επισημανθεί το ‘κοινωνικό συμβόλαιο’ δεν έχει άλλο θεμέλιο παρά το γενικό συμφέρον, το οποίο ανάγεται σε κανόνα απαράβατο και στο οποίο κατατείνει η κυρίαρχη, αναπαλλοτρίωτη και αδιαίρετη γενική βούληση, όπως τούτη προσεγγίζεται και ως ακολούθως, ως ένα εκ των συστατικών της ευνομούμενης ρουσσωικής πολιτείας.

Λέξεις-κλειδιά: γενικό συμφέρον, γενική βούληση, κοινωνικό συμβόλαιο

Εισαγωγή

Το ‘Κοινωνικό Συμβόλαιο’ αποτελεί το γνωστότερο φιλοσοφικό κείμενο του Ζαν Ζακ Ρουσσώ, το οποίο επρόκειτο να επηρεάσει συθέμελα την πνευματική και την πολιτική κίνηση του 18ου αιώνα. Δημοσιεύοντας το 1762 το έργο ‘Κοινωνικό Συμβόλαιο’ ή ‘Αρχές πολιτικού δικαίου’ ο Ρουσσώ, παρουσιάζοντας τη θεωρία του για το κράτος και αναζητώντας το θεμέλιο της πολιτικής κοινωνίας, επιχειρεί να εκθέσει τους όρους μιας σταθερής και δίκαιης πολιτείας, θέτοντας την ελευθερία ως προϋπόθεση του δικαίου και το κοινό αγαθό ως δέον να ισχύει ως νόμος. Κεντρική θέση στην πολιτική του θεωρία κατέχει η έννοια της γενικής βούλησης, η οποία κατατείνει στο γενικό συμφέρον (άλλως στο κοινό αγαθό) και επί της οποίας ερείδεται η ιδέα της εύνομης συνταγματικής πολιτείας [1]. Ακριβώς αυτά επιδιώκει να παρουσιάσει και η παρούσα εργασία, προσεγγίζοντας τα καίρια σημεία αφ’ ενός του γενικού συμφέροντος αφ’ ετέρου των λοιπών στοιχείων της εύνομης πολιτικής κοινωνίας της ρουσσωικής σκέψης. Επιχειρείται δε, εν τέλει, η εν συντομία ανάδειξη των αντινομιών και της κριτικής που έχει ασκηθεί στη ρηζικέλευθη, για την εποχή του, πρόταση του Ελβετού φιλοσόφου.

Ο Ζαν Ζακ Ρουσσώ εκκινεί εκ της θέσεως ότι εγγύηση για την ύπαρξη του κράτους δύναται να αποτελέσει μόνο μία ομόφωνη σύμβαση, η οποία αποκαλείται κοινωνικό συμβόλαιο. Πρόκειται για ένα υπόρρητο και διαρκές συμβόλαιο, το οποίο δεσμεύει όλα τα άτομα που συναπαρτίζουν μια πολιτική κοινότητα και το οποίο για να είναι θεμελιώδες (ήτοι για να νομιμοποιεί την πολιτική κατάσταση) πρέπει να είναι συμβόλαιο του καθενός αφ’ ενός με τον εαυτό του, αφ’ ετέρου με όλους. Σε τούτο, άλλωστε, συνίσταται και ένα εκ των καίριων σημείων διαφοροποίησης του Ρουσσώ από τον Λοκ και τον Χομπς, για τους οποίους το κοινωνικό συμβόλαιο προσλαμβάνεται ως μία συμφωνία υποταγής στον κυρίαρχο [2].

Η σημασία του ρουσσωικού ‘κοινωνικού συμβολαίου’ έγκειται στο γεγονός ότι μετατρέπει το απομονωμένο άτομο, την απλή αριθμητική μονάδα σε ένα συλλογικό σώμα, το οποίο ευθύς αμέσως αποκτά την ενότητά του, το κοινό του εγώ, τη ζωή και τη βούλησή του. Χαρακτηριστικά, σημειώνει ο ίδιος ‘Να βρεθεί μία μορφή κοινότητας που να υπεραπείζεται και να προστατεύει με όλη την από κοινού δύναμη το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους, ούτως ώστε ο καθένας καθώς ενώνεται με όλους, να υπακούει παρά στον ίδιο του τον εαυτό και να παραμένει εξίσου ελεύθερος όπως και πριν...’. Στα πλαίσια της συμβολαιικής, δημιουργικής την υπερατομική οντότητα, πράξης συνένωσης ‘καθένας θέτει από κοινού το πρόσωπό του και όλη του τη δύναμη κάτω από την ανώτατη καθοδήγηση της γενικής βούλησης’, εκχωρώντας τα δικαιώματά του και το προνόμιο της φυσικής κατάστασης προκειμένου να αποκτήσει πολιτική ελευθερία· όποιος δε αρνηθεί να υπακούσει στη γενική θέληση, θα εξαναγκαστεί να υπακούσει σε αυτήν από ολόκληρο το σώμα [3].

Εν πολλοίς, σκοπός ίδρυσης του κράτους και γνώμονας, βάσει του οποίου κυβερνάται η κοινωνία, αποτελεί το κοινό συμφέρον. Επί σκοπώ επίτευξης τούτου (του κοινού - γενικού συμφέροντος), κάθε επιμέρους πολίτης υποτάσσει την ατομική του βούληση στη γενική· η ιδιότητα του πολίτη απαιτεί ένα είδος εκφυλισμού, ο οποίος συνίσταται στην αντικατάσταση του ατομικού του συμφέροντος με το κοινό. Έκαστο μέλος επιθυμεί το γενικό καλό, διότι μέσω αυτού εξυπηρετείται και το ιδιωτικό του συμφέρον, καθότι τούτα είναι εμφανώς αλληλένδετα και αν κάποιο μέλος αφεθεί στο προσωπικό του συμφέρον, θα προκαλέσει την καταστροφή ολόκληρου του συλλογικού πολιτικού σώματος, πάνω στο οποίο επιθυμεί να στηριχτεί. Αφ’ ενός η γενική θέληση εκ της φύσεώς της θέλει αναγκαστικά το καλό του καθενός, αφ’ ετέρου για τον καθένα, βαθύτερα από τα ατομικά του συμφέροντα, ευρίσκεται το κοινό συμφέρον [4].

Η γενική βούληση, η οποία απορρέει ως συμφωνία του σώματος με κάθε μέλος του και η οποία πηγάζει από όλους και εφαρμόζεται σε όλους, προσεγγίζεται από τον Ρουσσώ αφαιρετικά και αλγεβρικά, υπό την έννοια ότι δεν αποτελεί ένα άθροισμα ιδιαίτερων βουλήσεων, αλλά ‘άθροισμα διαφορών’, μέσα από τις οποίες καθορίζεται το κοινό συμφέρον. Συμφωνά, με τη χαρακτηριστική διατύπωσή του, ‘αν αφαιρέσετε από τις επιμέρους βουλήσεις τα συν και τα πλην που

αλληλοεξουδετερώνονται, θα απομένει ως υπόλοιπο η γενική βούληση'. Άλλωστε, αυτό που γενικεύει τη βούληση είναι λιγότερο ο αριθμός των ψήφων και περισσότερο το κοινό συμφέρον που τις ενώνει. Όπως έχει επισημανθεί, το 'κοινωνικό συμβόλαιο' δεν έχει άλλο θεμέλιο παρά το γενικό συμφέρον, το οποίο ανάγεται σε κανόνα απαράβατο και στο οποίο κατατείνει η κυρίαρχη, αναπαλλοτριώτη και αδιαίρετη γενική βούληση, όπως τούτη προσεγγίζεται και ως ακολούθως, ως ένα εκ των συστατικών της ευνομούμενης ρουσσωικής πολιτείας [3-4].

Τα Συστατικά της Εύνομης Συνταγματικής Πολιτείας του Ρουσσώ

Εκ του συναπτόμενου 'κοινωνικού συμβολαίου' και της γενικής βούλησης συγκροτείται, ως προϊόν της ένωσης δυνάμεων και θελήσεων, το συλλογικό και ταυτοχρόνως ηθικό πρόσωπο της Πολιτείας, η οποία αποτελεί την κυρίαρχη δύναμη. Σε μια εποχή (18ος αιώνας), που ειδικά στη Γαλλία, ο όρος 'κυρίαρχος' ταυτίζεται με τον βασιλιά ή τον απόλυτο μονάρχη, ο Ρουσσώ ορίζει ως κυρίαρχο ολόκληρο το πολιτικό σώμα και τη γενική βούληση τούτου. Αν και στο 'Κοινωνικό Συμβόλαιο' αναφέρονται ως μορφές διακυβέρνησης η μοναρχία, η αριστοκρατία και η δημοκρατία, στην πραγματικότητα πρόκειται για μορφές δημοκρατίας, καθόσον η ισχύς της Πολιτείας πηγάζει από τη λαϊκή κυριαρχία, ήτοι κυρίαρχος θεωρείται ο λαός και μόνον ο λαός [2-3].

Η λαϊκή κυριαρχία, λοιπόν, δεν δύναται ούτε να απαλλοτριωθεί ούτε να διαιρεθεί, είναι δε άμεση και μη υπαγόμενη στην αρχή της αντιπροσώπευσης, καθότι δι' αυτής (της αρχής) εκχωρείται, κατά τον Ρουσσώ, η πολιτική ελευθερία των πολιτών. Ωσαύτως, ο Ρουσσώ αντιτίθεται στον φεουδαρχικό θεσμό της αντιπροσώπευσης και τοποθετείται υπέρ ενός πολιτικού συστήματος, στο οποίο την εξάρτηση από τα πρόσωπα αντικαθιστά η ισότιμη σχέση όλων των πολιτών απέναντι στον νόμο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στη ρουσσωική Πολιτεία, η λαϊκή κυριαρχία κατοχυρώνεται αναγκαίως δια του νόμου, υπό την έννοια ότι τούτος δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά έκφραση της βούλησής της, ήτοι της γενικής βούλησης, η οποία αποτυπώνει το κοινό συμφέρον και στην οποία πρέπει όλοι οι πολίτες αδιακρίτως να υπακούουν. Το γεγονός ότι η γενική βούληση τίθεται πιο πάνω από τον νόμο, καταδεικνύεται και εκ του ότι η βούληση και ενός πολίτη, εφόσον εκφράζει τη γενική βούληση, αρκεί για τη θέσπιση μερικών νόμων [4].

Πέραν τούτων, αναγκαία προϋπόθεση της διαφύλαξης της κυριαρχίας και άρα και της διασφάλισης του κοινού συμφέροντος, αποτελεί η άρση της αντινομίας μεταξύ του του τελευταίου, όπως τούτο εκ της γενικής βούλησης απορρέει, και του ιδιαίτερου στόχου εκάστης πράξης. Αυτή η άρση απαιτεί την ανεύρεση ενός σώματος που θα θεσπιστεί ανάμεσα στους υπηκόους και στον κυρίαρχο, το οποίο θα εξασφαλίζει τη μεταξύ τους ανταπόκριση, επικοινωνία και ισορροπία. Τούτο το σώμα το αποκαλεί κυβέρνηση, η οποία επιφορτίζεται με την πηγάζουσα από τη λαϊκή κυριαρχία εντολή, περιφρουρεί την πολιτική ελευθερία των μελών της και διασφαλίζει εν τέλει την πολιτική νομιμότητα. Όπως έχει εύστοχα διατυπωθεί, 'αν γνωρίζαμε πώς να επιτύχουμε τη δικαιοσύνη χωρίς διαμεσολαβήσεις, δεν θα είχαμε ανάγκη ούτε την κυβέρνηση, ούτε τους νόμους· αλλά για τους ανθρώπους, που δεν είναι θεοί, οι ελιγμοί είναι αναπόφευκτοι...'. Βασικός όρος της Πολιτείας του Ρουσσώ αποτελεί ότι η κυβέρνηση εκτελεί πιστά και επακριβώς τους θεσπιζόμενους εκ του κυρίαρχου πολιτικού σώματος και αντιπροσωπεύοντας τη γενική βούληση, νόμους· άλλως, η εκτελεστική λειτουργία καθυποτάσσεται πλήρως στον νόμο και διαμεσολαβεί απλώς ως ενδιάμεσο σώμα ανάμεσα σ' αυτόν και στη λαϊκή κυριαρχία, καθιστάμενη ωσαύτως ανά πάσα στιγμή ελέγξιμη από το πολιτικό σώμα.

Το σύνολο της διατυπωθείσας γοα τον Ζαν Ζακ Ρουσσώ κριτικής έχει διατυπωθεί στις ολοκληρωτικές τάσεις της πολιτικής του σκέψης. Ειδικότερα, όπως έχει υποστηριχθεί, η ολοκληρωτική τάση διαφαίνεται ήδη από τη βάση του έργου του, καθόσον 'κάθε άτομο, κάνοντας κατά έναν τρόπο ένα συμβόλαιο με τον εαυτό του, δεσμεύεται διπλά, ήτοι: ως μέλος του κυρίαρχου, απέναντι στους ιδιώτες και ως μέλος του κράτους απέναντι στον κυρίαρχο'. Μόλις, σε τούτη τη φράση συνδυάζονται δύο κατευθύνσεις: αφ' ενός, ο ακραίος ατομικισμός που μπορεί να οδηγήσει στην

κυριαρχία μέσα από τη δέσμευση του ατόμου σε άλλο άτομο, αφ' ετέρου ο ολοκληρωτισμός μέσα από την απαλλοτρίωση του όλου σε όλους και απ' όλους. Άλλως ειπείν, εκ του γεγονότος ότι στα πλαίσια της ρουσσικής Πολιτείας, καθένας, καθώς δίδει τα πάντα και δίδεται και ο ίδιος σε όλους, συνεπάγεται ότι, εν τέλει, δεν δίδεται σε κανέναν, διότι ο ίδιος αλλοτριώνεται ολοκληρωτικά μέσα από την ολοκληρωτική παραχώρηση των δικαιωμάτων του στη συλλογική κοινότητα.

Επίλογος

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι για τον Ρουσσώ οι μείζονες όροι νομιμοποίησης και σταθερότητας ενός καθεστώτος περιέχονται στην έννοια της γενικής βούλησης, την οποία εκφράζει ο λαός ως κυρίαρχο σώμα. Οι αποφάσεις της γενικής βούλησης ισχύουν ως νόμοι, δεδομένου ότι εκφράζουν το γενικό – κοινό συμφέρον του λαού. Η, κατατείνουσα και υπηρετούσα το γενικό συμφέρον, γενική βούληση δεν νοείται δίχως την ελευθερία και την ισότητα, που αποτελούν όρους μη διαπραγματεύσιμους και καθορίζουν ταυτοχρόνως το περιεχόμενο της εύνομης συνταγματικής Πολιτείας. Παρά τις ως άνω κριτικές παρατηρήσεις κυρίως περί ολοκληρωτισμού, η ως άνω ρουσσική σύλληψη, η οποία αδιαμφισβήτητα συνδυάζει αριστοτεχνικά τις έννοιες του κοινωνικού συμβολαίου, της γενικής βούλησης και της λαϊκής κυριαρχίας είχε ως αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί το 'Κοινωνικό Συμβόλαιο' 'Ευαγγέλιο του Διαφωτισμού' και 'Μανιφέστο της Γαλλικής Επανάστασης'. Ο Ρουσσώ επιχείρησε να θεμελιώσει μία νέα πολιτική επιστήμη, όχι πλέον με πρότυπο τα μαθηματικά, αλλά με πρότυπο την πειραματική φυσική σε συνδυασμό με την επιστήμη του δικαίου. Δικαιολογημένα, μπορεί να θεωρηθεί πρόδομος και των αντιλήψεων που οδήγησαν στη Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, αλλά και των δημοκρατικών διακηρύξεων της Γαλλικής Επανάστασης. Στην εύνομη συνταγματική Πολιτεία του Ζαν Ζακ Ρουσσώ, κάθε άνθρωπος παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν αλλά τώρα πια βρίσκεται προστατευμένος υπό την εγγύηση του δικαίου και υπό τη σκέπη του νόμου.

Βιβλιογραφία

1. Γρηγοροπούλου Β., Αγωγή και Πολιτική στον Ρουσσώ, εκδόσεις ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, Αθήνα, 2002
2. Γρηγοροπούλου Β. – Σταϊνχάουερ Α., Το Κοινωνικό Συμβόλαιο, Επιμέλεια - Εισαγωγή – Σημειώσεις - Επίμετρο: Β. Γρηγοροπούλου, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2004
4. Στυλιανού, Α., Θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου, Από τον Γκρότιους στον Ρουσσώ, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2006
5. Στυλιανού, Α., 'Φιλοσοφία και πολιτική επιστήμη: Χομπς και Ρουσσώ' σε Φιλοσοφία των Επιστημών, Κείμενα από το 10ο Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας, Α.Π.Θ., 6 - 8 Μαΐου 2006, Επιμέλεια – Εισαγωγή: Δήμητρα Σφενδόνη - Μέντζου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Π. Ζήτη & Σια ΟΕ, Θεσσαλονίκη